

Արմեն Շ. Սարգսյան, ք.գ.դ.
ՀԱԻ

ԹԱՂՄԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԾԻՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՏԱՐՐԵՐԻ ԱՐՏԱՑՈՒՄԸ ԶԱՅԿԱԿԱՆ ԱՆԵԿՈՏՆԵՐՈՒՄ

Թաղման ծիսակարգի հետ կապված հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները, բացի այն կարևոր գործառնությունը, որ կատարում են (անգամ ցավ ու դարդի մեջ չընկնվել, պահպանել տոկոնությունը, կենսախնդությամբ շարունակել ապրել ու արարել), ունեն նաև ճանաչողական վիթխարի արժեք: Դրանք իրենց մեջ ամբարել և պահպանել են այդ արարողակարգին առնչվող բազմաթիվ ինքնատիպ տարրեր, որոնք պատկերացում են տալիս հայ մարդու կյանքի, կենցաղի, սովորությունների, նիստուկացի, լեզվամտածողության, մարդկային փոխհարաբերությունների և այլ երևույթների վերաբերյալ: Դրանք կարող են արժեքավոր տեղեկություններ հաղորդել պատմաբաններին ու ազգագրագետներին, լեզվաբաններին ու հնագետներին, փիլիսոփաներին և մարդկային արժեքներով հետաքրքրվող տարատեսակ մասնագետներին:

Հիմնաբառեր՝ անեկոտ, թաղման անեկոտներ, թաղման ծիսակարգ, հանգուցյալ, սգերգ, թաղում, երգիծական մանրապատումներ, կտակ:

Ներածություն

Հայ ժողովրդական երգիծական ստեղծագործությունների մեջ առանձին խումբ են կազմում թաղման թեմային առնչվող՝ ժողովրդական ծիսակարգային տարատեսակ տարրերի կիրառությամբ անեկոտները՝ երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները: Դրանցում անսպասելի զավեշտն արտացոլվել է հետևյալ ենթաթեմաներում՝ ա) մահամերձի՝ մահվանից առաջ արտահայտած ցանկություն, պատվիրան, կտակ; բ) հանգուցյալին լողացնելը, հագցնելը, հարազատ առարկաներից հետը դնելը; գ) լացի երգերով ու խոսքերով հանգուցյալի մասին հիշողություններ պատմելը, լացի ժամանակ հանգուցյալի բնավորության գծերի ու գործողությունների գովքը; դ) գերեզման փորելը, թաղման թափորը, ե) հոգեհացը, ողորմաթաս խմելը; զ) հանգուցյալի հիշատակը հավերժացնող տապանաքար դնելը, տապանաքարային գրությունները, գերեզմանին այցելության գնալը ևն:

Մահամերձի վերջին խոսքը

Մահամերձի խոստովանության, վերջին խոսքի, վերջին ցանկության վերաբերյալ մանրապատում-զվարճախոսությունների մի մասը իրապատումային բնույթի է, մի մասն էլ՝ անիրական հորինվածքներ:

Այսպես, իրականության հենքի վրա ստեղծված մանրապատումներից մեկում ծիծաղի պատճառ է դառնում մահամերձի թաքցրած «հարստության» բացահայտումը: Ավագ և կրտսեր սերունդների մտածողությունների հակասու-

թյունն արտացոլող երգիծապատումում հարսներն ու տղաները «լավ են պահում» տան մեծին, որպեսզի վերջինս ոսկիների տեղն ասի: Նույնիսկ ամենաչնչին արարքի համար մեղքի զգացում ունեցող, նահապետական ավանդներին հավատարիմ մահամերձ ծերունին կանչում է հարազատներին, որ իր վերջին խոսքը, իր սրտի գաղտնիքն ասի, և... բոլորի սեփականությունն է դառնում տարիներ շարունակ նրա հոգում թաքցրած անփոխարինելի գանձը.

— *Բախչի ծերին մի մեծ կակալի ծառ կա, իմանում եք:*

— *Իմանում ենք:*

— *Էդ կակալի ծառի էն դուր մեր հարևան Ծաղիկենց բախչեն ա, իմանում եք:*

— *Իմանում ենք, հայրիկ, իմանում ենք, միայն մի քիչ շուր-շուր խոսի:*

— *Էդ ծառի տակին Ծաղիկին երկու անգամ պաչել եմ, — ասում է ծերունին ու հոգին փչում¹:*

Մահամերձի վերջին ցանկության հենքի վրա ստեղծված ինքնատիպ զվարճապատումներից մեկն էլ կապված է ազգային-ազատագրական շարժման հերոսներից մեկի՝ Սեբաստացի Մուրադի հետ: Ժողովուրդը համոզված էր, որ ազգային ցավի համար պայքարի ելած անձնվեր հայ ֆիդայիները ոչ միայն ամբողջ ազգի պաշտպանն են, այլև իրենցից ամեն մեկի ցավերի և հոգսերի դարման անողը: Այս երգիծապատումում, ըստ ծեր մամիկի, ազգի պաշտպան ֆիդային՝ նաև ամեն մեկի ցավին և հոգսին դարման անողն է: Նա ի գործում է կատարելու իր վերջին ցանկությունը՝ իր մահից հետո կանխելու կողակցի ամուսնությունը... Վեհ, ազգային գաղափարների համար ոտքի ելած ֆիդային պատրաստ է օգտակար լինելու ամենքին. նա, անձը վտանգելով, ներկայանում է հիվանդ հայ մամիկին և լսում նրա անկեղծ խնդրանք-ցանկությունը, որն էլ դառնում է ժողովրդական երգիծական մանրապատումի ծիծաղի պատճառը.

— *Մարէ, ես Սեբաստացի Մուրադն եմ, ինչ կարևոր բան մը պիտի ըսեիր ինձի, որ ուզեցել ես ինձ տեսնել: Մարէ, շուր ըսէ ըսելիքդ. թորքերը ինձի կհետապնդեն...*

— *Տղանս, — կրսե հիվանդ ծեր կինը, — իմ վերջին ցանկությունս է, որ իմ մեռնելէս վերջ մի՛ թող, որ իմ ամուսինը ամուսնանայ...²*

Թաղման ծիսակարգին առնչվող նորնախիջևանյան անեկդոտներից մեկում էլ («Ըռհաթ մեռիր») մահամերձ ամուսնու ցանկության խոսքին, թե ու՛մ հետ ուզում է՝ ամուսնանա, միայն թե իրեն շատ տանջող ինչ-որ մեկի հետ չամուսնանա, կնոջ հակադարձող ու «հուսադրող» պատասխանն է դառնում գավեշտի մեխը.

— *Չէ՛, չէ՛. տուն ըռհաթ մեռիր, ես նարա գնիզ չիմ լալ, զերե ուրիշին խոսք դուլիլ իմ աշտիս, — ասաց գնիզը³:*

1 Նաղաշյան 1992, 89–90:

2 Սվազլյան 1994, 109:

3 Փոքշեյան 1971, 85:

Ի դեպ, այս պատումի տարբերակները հանդիպում են թե՛ հայոց⁴, թե՛ այլոց ժողովրդական բանավիճակում: Այսպես, 1858թ. հրատարակված գրքի «Անսովոր կտակ» նմուշում մահամերձ ամուսինը ջահել կնոջը խորհուրդ է տալիս Պետրոս աշակերտի հետ ամուսնանա՝ հաշվի առնելով նրա բնավորությունն ու աշխատասիրությունը, ինչին հետևում է կնոջ՝ «*միամիտ կաց, ես ինքս շատ վաղուց է, որ այդ մասին մտածում եմ*» պատասխանը⁵:

Հանգուցյալին լողացնելու և ողբալու ծեսերի արտացոլումը

Թաղման ծիսակարգի ժամանակ կատարվող պարտադիր տարրերից մեկն էլ *հանգուցյալին լողացնելու* գործողությունն է: Այս թեման արտացոլող անեկդոտներից մեկում ցանկության՝ «*Որ ես մեռնեմ, Բաղուն պատավին թողու ոչ ինձ լողացնի*» խոսքերը հիմնավորվում են մահվանից հետո անգամ ուժը չկորցրած «չար աչքի» հավատալիքային ազդեցության դրսևորմամբ. «*Էրվի նա, աչքը չար ա, վախում եմ աչքով րա ինձ*»⁶:

Եթե թաղման լալիքի երգ-սգերգը ստեղծվում է անմիջապես մարդու մահվան առիթով, հուղարկավորության արարողակարգային տարատեսակ դրսևորումների ժամանակ, ապա նրան առնչվող անեկդոտներն առաջանում են դրա անմիջական ազդեցությամբ՝ այդ ծիսակարգի ավարտից հետո: Եւ եթե թաղման սգերգերում ու սգո խոսքերում առկա է վշտին, դժբախտությանն ուղեկցող հուզական խոսքը, բաժանման ցավը, ավստասանքը, որը հուզում է նաև ներկա գտնվողներին, ապա երգիծական մանրապատումների լալիքի խոսքերում ու սգերգերում առկա է գավեշտը, ինքնաբերական ծիծաղը:

Պատմական Հայաստանի տարբեր գավառներից գրառված՝ հուղարկավորությանն առնչվող ժողովրդական ստեղծագործություններում մեծ թիվ են կազմում հանգուցյալի վրա լաց լինելու գվարճապատում-գվարճախոսությունները: Դրանց մի մասը իրական միջադեպերի հենքի վրա է ստեղծված, քանզի մեծ ցնցման ազդեցության տակ լաց լինելիս՝ սիրելի կորուստը սգացող կինը ննջեցյալին աղաչում, պաղատում է խղճալ իրեն, մենակ չթողնել, վեր կենալ, էլի կատակներ անել, հիշում ու բարձրաձայն ողբերգով ներկայացնում է հանգուցյալի հետ կատարված անմոռանալի դեպքերը: Եւ այդ ամենը ներկայացվում է հանպատրաստից, երբեմն էլ ակամայից երկիմաստ, անկապ արտաբերած խոսքերով: Դրանցից շատերն անմիջապես ամրագրվում են այդ արարողակարգին ներկա գտնվող առավել սթափ որոշ մասնակիցների հիշողության մեջ և հետագայում ծաղկեցվելով ու որոշակի կառույցի մեջ դրվելով՝ անեկդոտի տեսքով բերնեբերան պատմվում, տարածվում են:

Սգացողի նկարագրած անդրաշխարհի և առկա աշխարհի «նմանության» հենքի վրա ստեղծված մի երգիծապատումում թաղման թափոթին պատըշգամբից հետևող մարդը, լսելով սգացող կնոջ՝ «*Վայ, հիմա քեզ ո՛ր ես րանում,*

4 Փոքրեյան 1971, 87:

5 Զօիրապեանց 1858, 96:

6 Ղազարյան 2002, 14–15:

ախր ընդեղ հաց չկա, լոյս չկա, խոնավ ա, ցուրտ ա» խոսքերը՝ անհանգստացած արձագանքում է. «Յսի՛, չլինի՛ էս մեր փուն են բերում...»⁷:

Ընդհանրապես, սգացողի խոսքերում շատ հաճախ են առկա լինում հանգուցյալի ու նրա գործունեության չափազանցված գովք-նկարագրությունները: Բայց եթե սգերգերում դրանց առկայության ժամանակ շրջապատը չի արձագանքում, ապա երգիծական մանրապատումներում, նաև չափածո կառույցներում՝ դրանց արձագանքը չի ուշանում: Կերպարներից մեկի անսպասելի ասած մեկ-երկու արտահայտությունը ինքնաբերական ծիծաղ է առաջացնում, ինչն էլ դառնում է զվարճապատումի մեխը: Հենց դրանով էլ սգերգերն ու սգո խոսքերը տարբերվում են թաղման ծիսակարգին առնչվող երգիծական մանրապատումներից:

Այսպես, օրինակ՝ Կարապետ քահանա Գալֆայանի ներկայացրած «Յետ մահու ներբող»-ում՝ վարպետորեն գովասանք անող դրկից եղերամայրերից մեկի ասած սգերգի խոսքերը զարմանք և կասկած են առաջացնում անգամ այրիացած կնոջ մեջ, և նա իր մոտ է կանչում զավակին ու ականջին փափսում. «Որդի՛, իմ ջան որդի, մայրադ քու հոգւոյդ: Տես, անիկա քու հայրն է, չէ՛ նե՛՝ մի արհիշը...»⁸:

Ծալկայի հայոց լալիքի խոսքերի հենքի վրա ստեղծված մեկ այլ զվարճապատումում այրիացած կինն է լալիս ու թվարկում ամուսնու տեսակ-տեսակ հագուկապը՝ առաջացնելով ներկաների զարմանքը.

— Դարամանդուլ արիւղիդ մեռնեի, կարակոյ փափախիդ մեռնեի, ազի-ալուսկի սափքնուդ մեռնեի, մեծ թոփ արծթե քյամարիդ մեռնեի:

Ականջ էտողները կնկանը կ'ըսեն, թե՛

— Ադ քու ըսածներդ մարդդ ունիր:

— Չունիր, հըմը պիտի առնեինք, — կըսե կնիկը⁹:

Զվարճապատումի մեխը հանդիսացող՝ սգացող կնոջ այդ պատասխանը և՛ ինքնաբերական ծիծաղ է առաջացնում, և՛ տխրություն ու ցավ. սոցիալական ծանր վիճակը անկատար է թողել նրա երազանքների իրականացումը, և սգվորը գոնե լալիքի խոսքերով է ուզում հասանելի դարձնել դրանք:

Թաղման ծիսակարգի լալյաց երգի դարաբաղյան երգիծապատումներից մեկն էլ ամուսնու մահը անկեղծորեն սգացող կնոջ խոսքերը Պըլը Պուղու բերանով է ներկայացնում, այն էլ այնպիսի պատկերավորությամբ «ծաղկեցնելով» ու փառաբանելով հանգուցյալին, որ կամա թե ականա զվարճանք է պատճառում լսողին.

«...Աղջի՛, քը մայրադ, լըհայ որ իրկէժանսն գեալիս ար կացիւր քամակը կոխած, ցակապը առաջը կոխած, կեօրակ էշը ըռաջկին, շիւշայ շիւշայ ընշողաւ բեռնած, յագին պուլրի ընելաւ. լըհայ որ բերում ար ընծղաբեռնը որօնում, հենց ար ինում լըհայ պեագրկանի թէանպէլթե ինի:

7 Հեղինակի գրառած նյութերից (այսուհետ՝ ԱՇՍ):

8 Գալֆայեան 1957, 146–147:

9 Միքայելյան 1998, 181:

ւա քու ոսկի փրշակիդ մաւրադ,
 ւա քու ոսկի քրիւրնիդ մաւրադ,
 ւա քու ոսկի փրզկեահիդ մաւրադ,
 անծուդ կ'անէր, լրեայ ձըձոնակի թներ ինի:
 Աղջի, բա՛, ինձ նմանին փէրը փազ կանխ»¹⁰:

Գերեզման փորելը և հուղարկավորելը անեկդոտներում

Հստ հնագոյն հավատալիքի՝ մարդը մահվանից հետո էլ անդրաշխարհում շարունակում է ապրել: Հենց այս մտայնությամբ են վաղնջական ժամանակներում հանգուցյալի հետ՝ նրան հարազատ ու կիրառելի զանազան առարկաներ դրել, իսկ թագավորների հետ՝ թաղել նաև նրանց հավատարիմ ծառաներին: Մեր օրերի հուղարկավորությունների ժամանակ ևս այս կամ այն չափով պահպանվել են հնագոյն հավատալիքային մնացուկները, որոնց անմիջական արձագանքը արտահայտվել է նաև հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների նորօրյա գրառումներում հանդիպում ենք հանգուցյալի հետ դրվող այնպիսի առարկաներ, որոնք կապված են նրա մասնագիտական նախասիրությանը՝ ինչպես ջութակը կամ դուդուկը, բայց անեկդոտում լացի ժամանակ շեշտվում է ոչ թե տվյալ իրը, այլ նրա դրվելու դիրքը. ամուսնու հարազատ երաժշտական գործիքի տեղադրման դիրքի հետ կապված «Քեզ էլ մեռնեն, ուրներիդ արանքիսին էլ: Առանց ձեզ ինչ եմ անելու, ինչ եմ ապրելու» ննջեցյալի կնոջ կողմից արտաբերած լալիքի անկեղծ խոսքերը ունկնդրի կողմից ընկալվում են այլ տեսանկյունից և դառնում ծիծաղի պատճառ [ԱՇՍ]:

Պատումներից մեկում էլ, երբ առաջարկվում է հանգուցյալի հետ «Ալպի-նիստ» ռադիոընդունիչը դնել, քանի որ հանգուցյալը շատ էր սիրում հետը վերցնել և դաշտում լսել, կինը լալով տեղեկացնում է, որ այն անսարք է, իսկ հարևանուհին խորհուրդ է տալիս այնուամենայնիվ հետը դնել՝ համոզված լինելով, որ համագյուղացի «Կոռանց Իշխանը այնպեղ կսարքի»¹¹:

Վերջին շրջանում կատարած մի քանի գրառումներում էլ ննջեցյալի հետ նաև բջջային հեռախոս է դրվում [ԱՇՍ]:

Թաղման ծիսակարգին առնչվող մեկ այլ նմուշում տվյալ իրավիճակից բխող *մեռլապիրոջ* պատասխանը գուցադիպում է հանգուցյալի հետ ինչ-որ իր դնելու ավանդույթին. փորած փոսում մկների ծակերի առկայությունը ստիպում է հողհատների անհանգստությունը փարատել՝ մկների գոյության վտանգի առաջն առնելու միջոցի առաջարկով.

— Բան չկա, ապու հեւր մի կապու էլ կդնենք...¹²

10 Բարխուդարեանց 1883, 131–132:

11 Քոչարյան 2009, 24:

12 Պապյան Ա., Պապյան Հ. 2012, 58:

Թաղման ծիսակարգին վերաբերող բազմաթիվ զվարճապատումներ իրականության հետ որևէ առնչություն չունեն: Դրանք մտացածին՝ հնարովի նկարագրություններ են: Նման երգիծապատումներում զավեշտի աղբյուրը ոչ թե լալիքի խոսքերն են, այլ սգացողի «սթափ» դատողությունը.

Նախորդ օրը ամուսնու մահվան համար մազերը փետող, աղի արցունք թափող կինը առավոտյան ասում-խոսում, ծիծաղում է: Սգակիրների անհանգըստացած հարցումներին՝ կինն այսպես է պատասխանում.

— *Ամբողջ գիշեր մկրածեցի՝ ո՛չ հորըս կողմից ա բարեգամ, ո՛չ մորըս կողմից, էլ ինչի՞ եմ ախմախի պես ինձ կտրապրւմ [ԱՇՍ]:*

Մեկ այլ դեպքում էլ որևէ ուրախ առիթի ճոխ նկարագրության «ազդեցությամբ» թաղման «ճոխությունը» ներկայացնելն է դառնում անեկդոտի ծիծաղի հենքը.

Թաղումից վերադարձած մի կին հարևանուհուն պատմում էր.

— *Վսյ, Մարգո՛ ջան, ընքան մարդ կար, ընքան մարդ, որ մեռելն էրկու րեդ ին դրել¹³:*

Զվարճապատումներից մեկում էլ սգացող կնոջ՝ «*Էս ի՞նչ արիր, ինձ մենակ թողած՝ էս ու՛ր ես գնւմ, Գարսևան՝ ջան*» հարցին հետևում է կնոջը ստուգելու համար սուտմտուկի տված, ներքնաշորերով դազաղում պատկած ամուսնու «*Գնւմ եմ սրադիսն՝ մրցումների...*» պատասխանը [ԱՇՍ]:

Դամբանականների արտացոլումը անեկդոտներում

Նոր ժամանակներում թաղման արարողակարգ մուտք գործած տարրերից է նվագածուներ, երգիչներ բերելը և փող տալով՝ որևէ նվագ, երգ պատվիրելը: Հենց դրանց հենքի վրա է ստեղծվել զոքանչին հուղարկավորող քենակալների վեճը՝ պատվիրած երգերից մեկի առիթով, երբ նրանցից մեկը պատվիրում է «*Զարթնի՛ր, մայրիկ*»-ը, իսկ զոքանչին պահողը կատաղում է. «*Տո շան որդի, որ զարթնեց, դու էս պահելու...*» [ԱՇՍ]:

Երգիծական մանրապատումներում զավեշտի աղբյուր կարող է դառնալ դամբանական խոսքը: Մի դեպքում դամբանական ասողը, գրական հայերենի իմացությունը շեշտելիս, ծիծաղելի վիճակի մեջ է ընկնում. «*Անաչառ մահը մեր շարքերից խլեց մեր աշխատակցուհուն...*» [ԱՇՍ]:

Մանրապատումներից մեկում էլ հանգուցյալի վրա ասված դամբանական երկարաշունչ խոսքն ու գործունեության «ճոխությունն» է գյուղաշխարհի մարդու մեջ զավեշտալի մտորումների տեղիք տալիս.

Երևանում մահացած մի պաշտոնյայի բերել թաղում էին գյուղում: Մեկը կես ժամից ավելի ներկայացնում է նրա արժանիքները: Այդ պահից ազդված Սերոժն իր կողքին կանգնած ընկերոջն ասում է.

— *Գեպը փանի ինձ վրա խոսողին. րեանես մի բան գրնելու ա՛, որ իմ մասին ասի¹⁴:*

13 Ճշմարիտյան 1992, 11:

14 Պապյան Ա., Պապյան Հ. 2012, 22:

Հոգեհացը և ողորմաթաս խմելը

Թաղման ծիսակարգում հոգեհացի արարողակարգի ժամանակ անպայման պետք է հանգուցյալի մասին մեկ-երկու խոսք ասվեր, նրա արած-չարածները հիշվեին ու գովաբանվեին: Լոռու՝ մեր գրառած պատումներից մեկում խախտվում է այդ ավանդույթը և այրիացած կնոջ՝ զայրությանից ասված խոսքերը թաղման ծիսակարգի նկարագրությունը վերածում են անեկդոտի.

Մեկի մարթը մեռնում ա, թաղումիցը գալուց յեղը մասնակիցները նստրմ են հոգեհացի ու առանց օղորմաթասի, առանց մեռածի անումը տալու, սկսում են խմիլն ու դալ ու դալմադալով ուրիլը: Էս մեռածի կնիկը սրտնեղած ասմ ա.

— Չըհրակացա, էս քելեխի եք էկե՞, թե՞ պերերիվի...

Թաղումներին առնչվող երգիծական մանրապատումների ստեղծման պատճառ կարող է դառնալ Հայաստանի առանձին շրջաններում կամ որոշ բնակավայրերում ու արտերկրի հայաշատ վայրերում թաղման ազգային ավանդական ընդհանուր ծիսակարգից տարբերվող, երբեմն էլ՝ արտառոց ու զավեշտալի թվացող արարողակարգերի կիրառումը:

Այդպիսիք են՝ Գեղարքունիքի մարզի Գավառ քաղաքում և մի շարք գյուղերում առկա՝ գերեզմանոց տանող ճանապարհին հանգուցյալի մոտիկ հարազատների և մտերիմների՝ օղորմի տալու և օղորմաթաս խմելու նպատակով երկու սեղան դուրս հանելը՝ մեկը՝ տարատեսակ ուտեստներով լի, մյուսը՝ գորգ զգած՝ հանգուցյալի դին դնելու համար¹⁵, գերեզմանոցում սեղաններ զգելն ու տարատեսակ ուտեստ-խմիչքներով հանգուցյալին «պատվելը», այգահողից (էգնահող-իքնահողեքից), յոթից, քառասունքից ու տարուց բացի, թվարկածներին ոչնչով չզիջող և ծիսակարգի մաս կազմող *տասնհինգի* անցկացումը, Մարտունու և Գավառի շրջանների որոշ գյուղերում, գուցե նաև այլ շրջաններում՝ *այգահողին* կամ *յոթին* խաշ տալը, ևն:

Նմանատիպ ծիսակարգային դրսևորումներին անտեղյակ ակնաատենք, բնականաբար, այդ անսովոր ու զավեշտալի գործառնությունների մասին պետք է զարմանքով ու ծիծաղով պատմեր (այն էլ՝ ճոխացրած) իր միջավայրում:

Տապանաքար և տապանագրեր

Հանգուցյալին հիշելու և մեծարելու, ապրած կյանքը գնահատելու դրսևորումներից է նաև նրա գերեզմանին քար քաշելը, իսկ ավելի ուշ նաև գերեզմանաքարին ինչ-ինչ խոսքերով ու պատկերներով հավերժացնելը: Տապանագրերը ինքնաբույս ու անկեղծ խոսքեր են լինում, երբեմն էլ՝ սուտը ճշմարտության տեղ ներկայացնող գունագարդված գովք ու մեծարանքի արտահայտություններ, որոնք էլ տարատեսակ երգիծապատումների ստեղծման հիմք են դառնում: Տապանագրային զվարճապատումների գերակշիռ մասը, հակառակ իրենց ինք-

15 Ի դեպ, հայոց մեջ ընդունված է եղել ուտեստներով լի սեղան դուրս հանել հիմնականում հարսանեկան թափոթի անցնելու ճանապարհին՝ նորապսակներին բարեմաղթանքի խոսքեր ասելու համար:

նատիպ կառուցվածքին ու լակոնիկ ոճին, մարդկային կյանքին առնչվող զանազան թեմաներ են շոշափում, լի են ասելիքով և ծիծաղ առաջացնող խոսքով.

Կոնջ մահից երկու տարի անց ամուսինը գնում է քանդակագործի մոտ՝ կոնջ քանդակը տեսնելու:

— Այս ինչ եք արել, այ՛ վարպետ, ախր դեմքը իսկի նման չի:

— Ինչ ես դուրս տալիս, դե հլա հանի, տես նման չի...¹⁶:

Գերեզմանաքարային գրություններով անեկդոտները լինում են՝

ա) տապանաքարը դնող անձի (անձանց) մատնանշմամբ. «Հիշարակ աղջիկներից՝ Հրուշից, Սիրուշից, Մարգոյից: Համա Մարգուշը փողը չի տվել»;

բ) տապանաքար դնողի և մահվան պատճառ հանդիսացողի մատնանշմամբ. «Կոնջից, երեխաներից և իմ էշ խելքից»;

գ) երկիմաստ մատնանշելով թե՛ քարը դնողին, թե՛ մահվան պատճառ հանդիսացողին (Գերեզմանոցում. «Էս ինչ էլ ջահել ա մեռել, հե-տաքրքիր ա՝ ինչից ա մեռել», — ամստասանքով ասում է մեկը: «Խոմ անգրագետը չե՛ս, տենըմ չե՛ս՝ տակին գրած ա. «Կոնջից», — պատասխանում է կողքինը);

դ) մաղթանքի կառուցվածքով՝ կապված կտակի հետ (Մի մարդ մահանում է, և կինը շիրմաքարին գրում է. «Հանգչիր խաղաղությամբ»: Բայց հետո, երբ իմանում է, որ ամուսնու կրակի մեջ ինքը չկա, շիրմաքարին ավելացնում է. «քանի դեռ չեմ էկել» [ԱՇՍ]), են:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆԹԱՌԱՆՅԱՆ 1994

Պատում և կատակում էր Գալուստ Գալստյանը, հավաքել և կազմել է Լենա Անթառնյանը, Երևան, «Վերնատուն», 1994:

ԲԱՐԻՆՈՒԴԱՐԵԱՆՑ 1883

Բարխուդարեանց Մ., Պրլը-Պոտի, Թիֆլիս, Մով. Վարդանեանի և ընկ. տպարան, 1883:

ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ 1957

Գիրք առակաց (առակներ, առածներ, մանրավեպեր, զուարճալի ասացումներ և իմաստուն խօսքեր), պատրաստեց Կարապետ քահանայ Գալֆայեան, Բեյրութ, Կ. Տոնիկեան տպարան, 1957:

ԶՕՀՐԱՊԵԱՆՑ 1858

Վեպք զուարճալի անձից, յորս պարունակին խրատական և իմաստալից ասացումք, Ժողովեալ և թարգմանեալ յայլ և այլ լեզուաց աշխատասիրութեամբ Մովսիսի Զօհրապեանց Արցախեցոյ, ի տպարանի Ներսիսեան Հոգևոր դպրոցի հայոց ընծայելոյ յԱզնուական Աղայ Գեորգայ Արծրունոյ, Տփլիս, 1858:

ՂԱԶԱՐՅԱՆ 2002

Ղազարյան Ս., Եկեք մի քիչ ուրախանանք, մեր հոգսերից թեթևանանք, Անեկդոտներ, Երևան, «Զանգակ-97», 2002:

ՃՇՄԱՐԻՏՅԱՆ 1992

Լոռվա գվարճապատումներ, հավաքեց և մշակեց Ս.Ճշմարիտյանը, Գյումրի, «Կու-մայրի», 1992:

ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ 1883

Միքայելյան Հ.Ս., Ծալկայի հայերի ազգագրությունը և բանահյուսությունը, Երևան, «Նոյ», 1998:

ՆԱՂԱՇՅԱՆ 1992

Ժողովրդական սրախսություններ, հավաքեց և մշակեց Վարդուհի Նաղաշյանը, Երևան, «Նաիրի», 1992:

ՊԱՊՅԱՆ, ՊԱՊՅԱՆ 2012

Պապյան Ա., Պապյան Հ., Կատակում են Մովսեսցիները, Երևան, «Նոյյան Տա-պան», 2012:

ՍՎԱԶԼՅԱՆ 1994

Սվազյան Վ. Գ., Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Երևան, «Գի-տություն», 1994:

ՓՈՐՔՇԵՅԱՆ 1971

Փորքշեյան Խ., Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը // Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 2, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971:

ՔՈՉԱՐՅԱՆ 2009

Քոչարյան Ս.Ս., Զվարճապատումներ և իրապատումներ, Երևան, «Ասողիկ», 2009 :

Армен Шаваршевич Саркисян, д.ф.н.

Институт археологии и этнографии

ОТРАЖЕНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ НАРОДНОГО ПОХОРОННОГО ОБРЯДА В АРМЯНСКИХ АНЕКДОТАХ

Ключевые слова: анекдот, погребальные обряды, покойник, реквием, юмо-реска, завещание.

Армянские народные юмористические миниатюры на тему похоронного об-ряда, помимо важного функционального (не терять присутствия духа даже в горе и в беде, сохранять жизнестойкость, продолжать жить и творить), имеют также огромное познавательное значение. Они сохранили множество само-бытных черт самого древнего ритуала в истории человечества, которые дают представление о жизни, быте, обычаях, языковом мышлении, человеческих отношениях и других проявлениях армянского менталитета. Они могут пре-доставить ценный материал историкам, этнологам и фольклористам, лингви-стам и археологам, философам и иным специалистам.

Dr. Armen Sh. Sargsyan

Institute of Archaeology and Ethnography

WAYS OF EXPRESSION OF THE HUMOR IN THE ARMENIAN JOKES ON FUNERAL CEREMONY

Keywords: joke, funeral ceremony, mortuary, requiem, humoresque, testament.

Armenian folk jokes on the theme of the funeral ceremony, in addition to the important function they fulfill (i.e., not to lose spirit even in pain and in trouble, remain viable, keep on living and working with joy), are also of great educational value. Being one of the oldest national ceremonies, they have stored and preserved a lot of unique elements of the ancient ritual, which give an idea about lifestyle, customs, linguistic thinking, human relations and other features of the Armenian people living in the past till now. They can provide valuable information for historians, ethnologists and folklorists, linguists and archaeologists, philosophers and other specialists interested in spiritual culture.